

AZERBAYCAN'IN DOĞAL VARLIKLARI

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN ARAZİSİ, KAFKASYA ARAZİSİNİN TAMAMI GİBİ, AYRI AYRI ALT İKLİM TİPLERİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN SUBTROPİKAL BÖLGEYE AİTTİR. YERYÜZÜNDE MEVCUT OLAN 11 İKLİM TİPİNİN DOKUZUNA AZERBAYCAN ARAZİSİNDE RASTLANMAKTADIR. ARAZİ RÖLYEFİ TEZATLA KARAKTERİZE EDİLİR: KISA BİR MESAFEDE (40-60 KM) DENİZ SEVİYESİNDEN 28 KM İLE 4480 KM (BAZARDÜZÜ) ARASINDA YÜKSELMEKTEDİR.

Azerbaycan'da demir, magnezium, titanyum, krom, bakır, cevher, kobalt, molibden, İzlanda sparı, andaluzit, kuvars, barit, alunit, bitüm, kaya tuzu gibi mineraller çıkarılmaktadır.

Azerbaycan'da mineral kaynakları 10 tipe ayrılır. Bunlara: hidrokarbonatlar, hidrokarbonat klorür, hidro klorür sülfat, hidrokarbonat sülfat, klorür, sülfat-klorür dâhildir.

Azerbaycan'ın doğal varlıklarını jeolojik, jeolojik ve jeomorfolojik, jeomorfolojik, hidrolojik, floristik, fauna ve manzara gruplarına ayırmak mümkündür.

Doğanın jeolojik varlıkları.

Yılandağ, Nahçıvan

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi, Kafkasya arazisinin tamamı gibi, Alplerin kıvrımlı kuşağına ait olup karmaşık tektonik yapıya sahiptir.

Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde son 13-15 bin yıl içinde yer alan jeolojik ve jeomorfolojik süreçler, iklim şartları ve denizin toplu olarak gerilemesi eşsiz yer şekillerini oluşturmuştur. Kayaçların yaşı, alt pliyosenden başlayarak çağdaş döneme kadar tüm zamanlarda insanların dikkatini çekmiştir. Azerbaycan arazisinde en eski kayaçlar, alt Paleozoik, karmaşık metamorfik şistler çökelimidir. Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisi paleontolojik ve mineralojik anıtlarla zengindir. Volkanik-magmatik ve tortul kökenli, paleontolojik koşulları yansıtan zaman ve mekân içinde değişen faktörler, aynı zamanda do-

ğal zenginlikler bu kayaçların yaşını belirlemek için imkân sağlamaktadır. Kabuk içeren sapkın kayalar, onların Kretase ve Kretase sonrası dönemleri için yaşlarının tarihini belirlemeğe yardımcı oluyor.

Genellikle çeşitli jeolojik dönemlere ait eşsiz taşlar-tanıklar ve arazinin özelliği, turistlerin dikkatini çekmektedir. Azerbaycan'da kayaçların yaşı 570 milyon yıldan (şistler, gnayslar) günümüz deniz çökellerine (kireçtaşı, silt, kum, çakıl) kadar değişmektedir.

En eşsiz jeolojik abidelerden biri, 3600 m rakımda korunmuş ve yer yer ayrı formlarda sarmaşiyen çökellerdir. Bu tür çökeller Kafkasya'nın diğer yerlerinde de görülmektedir. Onların yaygın olduğu Şahdağ'ı korunan bölge ilan etmek uygun olurdu.

İstisu, Masallı

Azerbaycan'ın jeolojik ve jeomorfolojik doğal varlıkları çok çeşitlidir. Kabarıklık oluşturan kurak-aşınım denüdasyon süreçleri sonucunda dağlar, tepeler ve çeşitli kayalar or-

taya çıkmıştır. Onların bir kısmı soku-lum kayalar olarak (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetindeki İlanlıdağ, Nahacar, Elince vs. gibi), bazı yerlerde – devoniyen eski kristal kayalar olarak

(Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Dahna, Sarıdağ, Velidağ vs.), diğer yerlerde ise Pliyosen çökelleri olarak oluşmuştur (Gobustan'da Ambizler ve Kuşgayası). Yoğun soyulma ve erozyon nedeniyle bazı çabuk yıkanabilir kayalar savrulmuşlar. Güney Doğu Kafkasya'da Kretase dönemine ait Lusitan kalkerlerinden oluşan Dibrar tipi kayalar mevcuttur. Onlar genellikle sivri uçlu kayalar şeklinde rölyefte kendini göstermektedir. Turistler ve dağcılar, bu kayalar üzerinde eskiden savunma amaçlı yapılmış kule kalıntılarını (Çırakkale, Sehübkale vs.) büyük ilgiyle izlemekteler: onlardan bazıları Deveçi (Çırakkale) ve İsmailli (Talistan) bölgelerinde mevcuttur. Jura kalkerlerinden oluşan Kepez dağı eşsiz güzelliği ile turistleri büyülemektedir.

19. yy. sonlarına kadar Abşeron'da petrol, el yöntemi ile kazılmış ve derinliği 10-15 m olan kuyulardan çıkarılmaktaydı. Çıkarılan petrol, kuyuların etrafında kazılmış çukurlarda biriktiriliyordu. Bu tür kuyular halen de Hırdalan, Balahanı, Binegedi, Fatmayı ve Hökmeli kasabaları yakınlarında bulunuyor. Bunlar Azerbaycan'da petrol yataklarının zenginliğinin, bu yatakların yer yüzeyine yakınlığının, eski dönemlerde petrol üreticilerinin zor ve tehlikeli çalışmalarının bariz göstergesidir. Bunların gelecek nesiller için korunması için eski petrol kuyularının restore edilmesi ve bu bölgelerin sit alanı ilan edilmesi gerekmektedir, çünkü bunlar Azerbaycan tarihinin araştırılmasında büyük önem taşımaktadır.

Yer yüzeyine tektonik çatlaklarla

çıkan doğal gazın kendiliğinden tutuşması ve onun alevleri yeşil bitki örtüsü ve ya kar örtüsünün fonunda eşsiz bir manzara oluşturmaktadır. Eski zamanlarda yüzeydeki

doğalgaz mostraları tanrılaştırılmış ve ibadet yerleri olmuştur. Burada, Hindistan'dan gelen ziyaretçiler tarafından ateşperestlerin tapınağı inşa edilmiştir. Metan gazının çıkışı,

İRS Adım Adım Azerbaycan

Azerbaycan'da yaygın olan çamur volkanlarının kraterlerinde de görülmektedir. 2200 m rakımda, Kınalık köyünün batısındaki Kızılkaya yaylasının güney yamacı. Bitümlü şistlerden yüzeye çıkan doğalgazın alevleri, sarp kayalıklar ve dağ çayırları zemininde benzersiz bir tablo oluşturmaktadır. Doğalgaz nedeniyle kızgın olan kum taşlarının üzerinde turistler barbekü yapabilir ki bu da doğanın nimetleri sayesinde mümkündür.

Doğanın hidrojeolojik varlıklarına mineral kaynaklar aittir. Bunlar Azerbaycan'da geniş yaygındır: burada kimyasal bileşimine göre 10'dan fazla türde mineral kaynaklar tespit edilmiştir. Bunlara, hidrokarbonat, hidroklorür, bikarbonat-klorür- sülfat, karbonat-sülfat, klorür-karbonat, sülfat- klorür ve sülfat dâhildir. Bunların dışında, kimyasal bileşimleri henüz belirlenmeyen birçok kaynak mevcuttur. Bu kaynakların cereyan miktarı gün içinde 10 ila 100 bin litreye ulaşmaktadır. 30'dan fazla kaynaktan suyun sıcaklığı 20 ila +70m dereceyi buluyor. Mineral kaynakların birçoğundan kükürt, karbon ve kükürt-karbon gazları ayrılmaktadır. Bu kaynakların suları mide-bağırsak, deri, kalp-damar ve romatizma hastalıklarının tedavisinde kullanılıyor. Darıdağ, Sirab, Badamlı, Turşsu, Şırlan-İstisu, Slavyanka, Akkörpü, Haltan, Haşı, Cimi, Halhal, Beşparmak, Kırkbulag gibi mineral kaynaklar da tedavi amaçlıdır.

Hidrolojik varlıklar. Azerbaycan topraklarında çoğunlukla dağ nehirleri akmaktadır. Nehrin üst ve alt akıntılar arasındaki yükseklik farkı 2000-3000 metredir, başlangıç noktasından düze çıkma mesafesi ise 15-20 ila 30 km'dir. Bu nedenle de,

dar boğazlı vadilerden akan nehirlerin gürültülü akışının etrafa yansımaları, insanları farkında olmadan büyülemektedir. Azerbaycan'ın Kusaçay, Kışçay, Terterçay, Nahçıvançay, Lenkerançay ve diğer nehirleri bu tür büyüleyici güzelliğe sahiptir. İklim şartlarında nehirlerden çağlayanlar meydana gelmektedir.

Azerbaycan'ın sınırları içinde 2 tür çağlayan mevcuttur: dağ nehirlerine özgü devamlı ve geçici çağlayanlar. Bunların arasında Afurca (Velvelçay), Mıçig (Demiraparançay), Hamzali (Hamzaliçay), Katek (Katekçay), Kirintov ve Sarıgüney (Kışçay), İlisu (Kurmuhçay) ve diğerlerini göstermek mümkündür.

Kelbecer

Azerbaycan'ın aynaya benzer dağ gölleri, engin gökyüzünü yansıtmaktadır. Tufan (Büyük Kafkaslar), Göygöl, Alagöller (Küçük Kafkasya), Batabat (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) gibi göller eşsiz güzellikleri ile seçilmekteler.

Floristik varlıklar. Flora manzaranın en belirgin bileşimlerinden biridir. Düzluklerde ve dağlardaki manzaranın değişkenliği manzara şekilli faktörlerin toplamını yansıtmaktadır. Bu nedenle de flora, sadece fiziksel coğrafi ortamın temel bileşimlerinden biri olarak değil, aynı zaman-

da, oluşumu bağlılık, etmenler ve karşılıklı etkileşimli manzara şekilli faktörlerinden meydana gelen manzaranın iç yapısının kıstası görevini görmektedir. Yer yer görünen floristik varlıklar çevreyi zenginleştiriyor. Yol boyunca görünen 1500-1700 yıllık çınarlar doğanın paha biçilmez nimetleridir. Onlar eski dönemlerde de dokunulmaz ve korunaklıydı. Ünlü Doğu çınarı Azerbaycan'ın birçok bölgesinde – Dağlık Karabağ'da, Goranboy vs. korunmuştur.

Floristik varlıklara aynı zamanda Sultanbud ormanları (fıstık), Göygöl çamı vs. ait edilmektedir. Onların yayıldığı bölgeler koru ilan edilmiştir. Değerli floristik varlıklara şunlar aittir: narband (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti), karaağaç (Abşeron yarımadası), kestane ağacı (Gebele bölgesi), zubovniki (Zakatala, Haçmaz bölgeleri).

Guba-Haçmaz yolu üzerindeki piramidal çınarlar, Oğuz-Şeki-Zakatala-Balaken yolu boyunca ceviz tarlaları doğal manzara oluşturmaktadır. Azerbaycan'daki mevcut endemik flora (demir ağaç, kestane yapraklı meşe) doğa abideleri gibi koruma altına alınmalıdır.

Fauna varlıkları – Dağıstan keçisi, yaban keçisi, dağ koyunu, geyik, yaban domuzu, boz ayı ve ceylan turistlerin ve dağcılarının ilgisini çekmektedir. Oklu kirpi, keklik, turaç, güvercin, kırlangıç gibi hayvanlar Doğu Kafkasya'nın doğasını canlandırmaktadır. Dağ tepelerindeki kartallar doğa güzelliğinin muhteşemliğini sergiler. Azerbaycan'a getirilen fauna çeşitleri, Ussur benekli geyik dahil olmak üzere, iklimle uygunlaşmıştır ve onlar da canlı doğa varlıklarına ait edilebilir.

Azerbaycan'ın ayrı ayrı koru ve tahhütlü alanlarında Asya; Avrupa ve

Şahdağ Silsilesi

Afrika'dan gelen nadir kuşlara rastlamak mümkündür: flamingo, kuğu, balabankuşu, pelikan, saz horozu vs. Onlarla tanışmanın hem öğretici hem de estetik önemi vardır.

Turistler doğanın paleozooloji anıtlarına büyük ilgi göstermektedirler. Bunlara, 70-80 bin yıl bundan önce oluşmuş Binegedi bitümlü hayvan mezarlığını ait etmek mümkündür. Bilindiği gibi, Abşeron yarımadasındaki faunanın bazı çeşitleri dördüncü zamanda bitümlü gölde mahvolmuşlardır.

Petrolün yüzeye doğal çıkışıyla oluşan bu göl, orada mahvolan hayvan cesetlerini mumyalamıştır. Binegedi bitümlü mezarlığında bilim adamları boğa, dev geyik, çok sayıda omurgalılar, sürüngenler, memeliler, böcek ve kuşların temsilcilerinin kalıntılarını rastlamışlardır. Benzeri paleontolojik varlıklar Azerbaycan'ın

diğer bölgelerinde de görülmektedir (Ceyrançöl vs.).

Eşsiz manzara varlıkları. Azerbaycan'da çeşitli iklim şartları burada benzersiz manzara karmasının oluşumuna yol açmıştır. Örneğin, kuzey-doğu Azerbaycan'da bulunan Gilgilçay ve Velvelçay nehirlerinin üst kıyılarında yerleşen Haltan çukuru (1000-1800 m). Kuzeyde Gaytar-Goca, güneyde Kafkas sıradağları ile çevrelenmiştir. Gilgilçay'ın Gaytar-Goca sıradağlarına girişinde yüksek ormanlar çayırarla, bunlar ise – kayalık su bölümü ile yer değiştirmektedir.

Göygöl doğal manzara karmasının bölünmez bir parçasıdır. Bu tür eşsiz manzaraya Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır.

Doğa varlıkları önemine göre bizim tarafımızdan üç gruba ayrılmaktadır:

Birinci gruba küresel öneme sahip doğa varlıkları aittir (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde İlanlıdağ, Göygöl ve Kızılağaç kuş barınakları, Taliş dağlarının Girkan ormanları, Binegedi paleontoloji anıtı).

İkinci gruba ülke çapında önem taşıyan doğa varlıkları kapsamaktadır (çınarlı cadde, mineral kaynaklar, Beşbarmak dağı, şelaleler vs.).

Üçüncü gruba yerel önem taşıyan doğa varlıkları dahildir: meşe koruları, ayrı ayrı termal ve mineral kaynaklar, çok yıllık ağaçlar vs.

İnsanlığa ta eski zamanlardan kalan paha biçilmez doğa varlıklarının sıkı şekilde korunması gerekmektedir. Onların korunması sorumluluğu nesilden nesle aktarılmalıdır. Bunun için de onların bir listesinin yapılması, geniş kamuoyunun katılımı ile devlet düzeyinde korunması sağlanmalıdır. ✿

